

A finn könyvtári-információs rendszer és információs politika

Tervezés, irányítás, finanszírozás

A finn könyvtári-információs rendszer a gyors és mélyreható modernizáció korát éli. A központi – törvényben vagy kormányrendeletben rögzített – irányítás helyett nő a könyvtárak önállósága, miközben az egyetemi könyvtárak pénzügyi támogatása fokozódik. A helyes információpolitikai döntések mellett elsősorban a hazai és nemzetközi együttműködésnek és a korszerű információs technika alkalmazásának köszönhető mindaz az eredmény, amely példaként szolgálhat arra is, milyen irányban keressük a szakmai kibontakozást mi, itt Magyarországon.

Esko Häkli professzor 1976 óta a Helsinki Egyetemi Könyvtár igazgatója. Történész. A Finn Tudományos Tájékoztatási és Szakkönyvtári Tanácsnak (TINFO) 1972–1978 között elnöke. a Skandináv Tudományos Tájékoztatási és Szakkönyvtári Tanácsnak (NORDINFO) 1977–1979 között és 1989 óta elnöke. Aktív tagja az IFLA együttműködési programjainak, s alelnöke az európai könyvtárakat tömörítő

LIBER-nek. Több történet- és könyvtártudományi könyv szerzője.

Könyvtár típusok

A finn könyvtárakat három fő csoportba lehet sorolni: *közművelődési* könyvtárak, *szakkönyvtárak* (tudományos könyvtárak), valamint az *ipari* és más *gazdasági cégek információs szolgálatai*.

A fejlettnak számító *közművelődési* könyvtárak körében gyakran használják a számítógépeket, s újabban mind többre vállalkoznak az információs szolgáltatások terén is. Ugyanakkor alapfeladatuk változatlanul az olvasóközönség igényeinek kielégítése. A *közművelődési* könyvtárakat a helyi közösség, önkormányzat tartja fenn, s igénybevételek megelőzi az összes többi kulturális intézménytípust.

A *tudományos* könyvtárak többsége Finnországban *egyetemi* vagy *főiskolai* könyvtár. Csupán néhány fontos könyvtár nem felsőoktatási intézmény része: a Parlamenti Könyvtár, a Finn Irodalmi Társaság könyvtára vagy az állami kutatóközpontok gyűjteményei. Kis országban nem tűnik indokoltnak párhuzamosan működtetni további tudományos könyvtárakat, hiszen az egyetemeknek úgyszólván jól felszerelt könyvtárakat kell fenntartaniuk. Még a Finn Nemzeti Könyvtárra is áll e megállapítás, minthogy az voltaképpen a Helsinki Egyetem Könyvtárával azonos.

Az iparvállalatok és más szervezetek információs egységei arra specializálódtak, hogy *közvetítsenek*, s nem törekednek *saját* nagyobb gyűjtemény létrehozására. Az ipari területen működő információs szolgálatok korábban az információs társadalom előfutárainak számítottak. Rugalmasan tudtak reagálni az új kihívásokra: hamar rákaptak a számítógépes adatbázisok használatára, képesek voltak tevékenységük pénzügyi oldalát figyelembe véve kellő időpontban megújulni.

A helyzet manapság átalakulóban van. Az információk szétsugárzása a könyvtárak magától értetődő feladatává vált. Az online adatbázisok igénybevétele nem okvetlenül kötődik közvetítők tevékenységéhez, legyenek azok információs vagy könyvtári intézmények. Maguk a tudományos könyvtárak pedig már nem csupán használói az adatbázisoknak, de egyre inkább létrehozói is. Eközben a gazdálkodó és irányító szerveknél működő információs egységek új profilt fejlesztettek ki. Egyrészt fenntartóik számára mint *információs anyagbeszerzők* jelennek meg, miközben optimalizálják a lehetséges hozzáférési csatornákat, másrészt mind jobban *integrálódnak* az anyavállalat szervezetébe, s fokozatosan a vezetői információs rendszer felelőseivé nőik ki magukat.

A tudományos könyvtárhálózat szervezete

A tudományos könyvtárak létét Finnországban *nem* határozza meg valamiféle törvény vagy kormányrendelet. A hálózat kifejezés önkéntesen kialakított együttműködési megállapodásra, szolgáltatási hálózatra utal. Felfoghatók a tudományos könyvtárak egy funkcionális egységnek, egyetlen közös könyvtárnak, s így az együttműködés fejlesztésének az a célja, hogy a hálózat működése zavartalan legyen.

Általánosságban a könyvtári-információs politika iránti felelősséget az Oktatási Minisztérium viseli. De ez nem jelenti azt, hogy a könyvtár- és tájékoztatásügy a minisztérium szervezetében *külön* osztállyal

lenne képviselve, mert a tudományos könyvtárak többsége – mint erről fentebb szoltunk – az egyetemek része. Éppen ezért a minisztérium nem foglalkozik a tudományos könyvtári fejlesztés kérdésével, hanem megfelelő szakbizottságok, testületek létrehozását vagy működését támogatja.

Az Oktatási Minisztérium hagyományos tanácsadó szerve a TINFO (Finn Tudományos Tájékoztatási és Szakkönyvtári Tanács), amely az együttműködés és fejlesztés kérdéseinek letéteményese. Jelenlegi formájában 1972-ben jött létre, s jószerevével az első olyan európai testület volt, amely összekapcsolta a hagyományos szakkönyvtárügyet a modern információszolgáltatás kérdéseivel. A tanácsnak nincs irányítói jogköre, mivel az egyes könyvtárak más-más fenntartóhoz tartoznak.

A szakkönyvtári számítógépesítés tervezésére hozta létre az Oktatási Minisztérium 1974-ben a Tudományos Könyvtárak Számítógépes Csoportját (lásd A. Soini tanulmányát, p. 000–000.). A csoport feladatul kapta mind a megfelelő döntések előkészítését, mind pedig a gyakorlati megvalósítás összehangolását; az egyes könyvtárak külön-külön, szakember hiányában aligha lettek volna képesek eredményesen megoldani a gépesítés feladatát. Így voltaképpen a számítógépesítés az a terület, ahol centralizált tervezés érvényesült Finnországban.

A tudományos könyvtári hálózat másik fontos fejlesztési intézménye a nemzeti könyvtár, vagyis a Helsinki Egyetemi Könyvtár (HEK). A könyvtár a nemzeti könyvtári feladatokon túlmenően egyben a humán tudományok és a művészetek országos központi könyvtára. Annak ellenére, hogy a könyvtár neve Helsinki Egyetemi Könyvtár, voltaképpen csak egyes részei végzik egy egyetemi könyvtár feladatait. Az egyetem számára szükséges szolgáltatások jórészt a kari és tanszéki-intézeti könyvtárakra hárulnak, s a központi könyvtár mindig is az egész ország könyvtára volt, még ha jogilag nem is volt kimondva a nemzeti könyvtári szerep. Csak napjainkban várható, hogy az egyetemről készített törvényjavaslat – ha a Parlament szentesíti – formálisan is meg fogja állapítani, hogy a Nemzeti Könyvtár funkciót a Helsinki Egyetemi Könyvtár látja el.

E szerepköréből következően a HEK minden olyan dokumentumot gyűjt, amely megfelel a nemzeti könyvtár gyűjtőkörének. Fontos feladat az újságok és más gyűjtemények mikrofilmzése, hogy a többi könyvtárat is ellássa a filmekkel. Kiemelt feladat az állományvédelem. Továbbá információs szolgáltatásokat nyújt a finn irodalom terén, nemzetközi szinten tájékoztatói együttműködést vállal, s a nagyközönség számára kiállításokat szervez, könyveket jelent meg.

A könyvtárhálózat számára ennél fontosabb szolgáltatást eredményez a könyvtár bibliográfiai tevékenysége. A könyvtári számítógépesítés térhódítása, a helyi könyvtári rendszerek hálózatba kapcsolása következtében különösen megnő a nemzeti könyvtári központi szolgáltatások jelentősége. Vonat-

kozik ez mind a kurrens kiadványok nyilvántartására, mind pedig a retrospektív katalógusok gépre vitelére.

A nemzeti könyvtárhoz kapcsolódva fokozatosan létrejön az országos központi könyvtárak rendszere. Az erről szóló kormányhatározat 1972-ben jelent meg, lehetővé téve a legerősebb szakterületi gyűjtemények ilyen minősítését. E kettős funkciójú könyvtárak kiegészítő anyagi támogatásra számíthatnak, aminek eredményeként állományuk tovább gazdagítható, következésképp nagyobb szerepet vállalhatnak az országos dokumentumellátásban könyvtárközi kölcsönzési és másolatküldési szolgáltatásaikkal. Újabban egyre hangsúlyosabbá válik a szakterületi adatbázisok előállítására.

A szakkönyvtári politika alapjai

A finn tudományos és szakkönyvtárak többnyire többfunkciós intézmények, amelyek nem egyetlen felhasználói csoport ellátását végzik. Így például minden egyetemi könyvtár nyilvános abban a tekintetben, hogy szolgáltatásaik nem csak az egyetem keretében tevékenykedőkre korlátozódnak. A tudományos könyvtári szolgáltatások szándékosan kötődnek az egyetemi könyvtárakhoz, mivel az egyetemek a tudományos kutatásnak és a felsőoktatásnak a legfontosabb centrumai. A Finn Tudományos Akadémia a finanszírozásban játszik szerepet, de nincs saját intézményhálózata.

A szakkönyvtári politikát maguk az érintett könyvtárak határozzák meg. A fejlődés irányát végül is nagyszámú bizottsági jelentésben fogalmazzák meg, s ezek a jelentések – minthogy a könyvtárak reális törekvéseit összegezik – közvetlenül befolyásolják az egyes könyvtárak döntéseit.

Érdemes ezt néhány példával megvilágítani. Az egyes tudományterületek anyagáért felelős országos központi könyvtárak gondolatát maguk a könyvtárak hordták ki. Az egységes számítógépesítés programját a könyvtárak kezdeményezték, s ha nem lett volna oly erős a meggyőződésük, biztosan nem sikerült volna az Oktatási Minisztériumnak előteremtenie az igen nagy összegnek számító 50–60 millió finn márkát az egyetemi könyvtárak közös gépesítésére. A kiválóan működő könyvtárközi kölcsönzés a könyvtári közösség teremtvénye. Talán említeni sem kellene, hogy a szabványosítás mennyire a könyvtárak közös gyermeke.

A jelenlegi költségvetési változások új helyzetet teremtenek az egyetemi könyvtárak körében. Az egyetemek ugyanis ma már – a bérköltségeket leszámítva – részletezés nélkül, egy összegben kapják költségvetési támogatásukat, vagyis az egyetemek nagyfokú önállóságra tettek szert pénzügyeikben. Ebből következően a könyvtár fejlődését döntően meghatározó állásfoglalások a helyszínen születnek. Ez merőben különbözik a korábbi megoldástól, amikor az állami költségvetés az egyetemeknek nyúj-

tott támogatásban pontosan meghatározta a felhasználást, ezenfelül az Oktatási Minisztérium is befolyásolhatta a pénzek elköltését.

Egyidejűleg az egyetemek számára adott költségvetést *megemelték*. Már a korábbi törvénykezés is biztosította az egyetemek jelentékeny fejlesztését. Ezt követte 1987-ben egy új törvény, majd annak végrehajtására egy kormányhatározat született, amely az 1988–1992-es időszakra az egyetemi költségvetések évenkénti reálértéken számított 15%-os növelését irányozta elő. Ennek köszönhetően az egyetemi könyvtárak is nagyobb mozgásteret kaptak. A munkabérek rovata nem növekedett, ám a költségvetésből lehetőség nyílt külső szolgáltatások megvételére. Ez érezhetően jótékony hatást gyakorol a mindennapi tevékenységre, ugyanakkor felvet olyan problémákat is, miként lehet biztosítani a könyvtári hálózat zavartalan együttműködését, ha az anyagokat érintő döntések kizárólag az egyetemek falain belül születnek, s adott esetben nincsenek tekintettel országos feladatokra, intézményközi együttműködésre.

Nyilvánvaló, hogy az Oktatási Minisztérium ezzel feladta a helyi szintre gyakorolható hatás eszközét. Az is kézenfekvő következtetés, hogy sem testületek – mint a TINFO – , sem bizottsági jelentések nem szabhatnak meg közös irányt az egyes könyvtárak számára. A könyvtárak nagyobb szabadságra tettek szert, fontos, hogy jól éljenek vele.

A finn szakkönyvtár- és információügy lényeges eleme a világban bárhol hozzáférhető szolgáltatások *elérésének* biztosítása. A skandináv országok együttműködésének szintje szerepel az első helyen a fontossági sorrendben. Élénk érdeklődéssel figyelik a finn könyvtárak az Európai Gazdasági Közösségben tapasztalható fejleményeket. Számos finn könyvtár vesz részt közös vállalkozásokban külföldi könyvtárakkal és kereskedelmi cégekkel.

Új megoldások készülőkben

Az Oktatási Minisztérium megbízásából – egyenesen a miniszter számára – tanulmány készült a *szakkönyvtári hálózat központi funkciójáról*. Az 1990. szeptember végén benyújtott jelentés javasolja, hogy erősíteni kell a Helsinkii Egyetem Könyvtárának mint nemzeti könyvtárnak a szerepét azzal a céllal, hogy a könyvtári tevékenység és fejlesztés eddiginél erősebb központjává váljék. A gyakorlati megoldás kapcsolódjék majd az új törvénykezési ciklushoz.

Lényeges javaslat, hogy a TINFO-t 1992 februárjában *meg kell szüntetni*, s helyébe szélesebb körű felhatalmazással új testületet kell szervezni. A *gyakorlati szintű könyvtári koordináció* kerüljön a *nemzeti könyvtár* feladatkörébe, ahol e célra egy *titkárságot* kell létrehozni.

A jelentés továbbá kezdeményezi, hogy a Tudományos Könyvtárak Számítógépes Csoportját 1993 elején szervezetiileg *kapcsolják hozzá a nemzeti*

könyvtárhoz, ahol mint önálló osztály tevékenykedne a továbbiakban, s tevékenységét egy, a könyvtárak képviselőiből felállított felügyelőbizottság irányítaná. Amikor létrejön az egyetemi könyvtárak számítógépes könyvtári hálózata (LINNEA, lásd A. Soini tanulmányát), annak központi része, a központi adatbázisok kezelése és irányítása a Számítógépes Csoport feladatköre legyen (a Nemzeti Könyvtár égisze alatt).

A HEK Bibliográfiai Osztálya, a Tudományos Könyvtárak Számítógépes Csoportja, valamint az egyetemi könyvtári számítógépes hálózat központi szervezete együtt valami olyan *új szolgáltatóközponttá* nőheti ki magát, amilyen nem volt eddig a finn szakkönyvtárügyben.

E javaslatok, amelyek most élénk vitára számíthatnak a finn könyvtári világban, azon az előfeltevéseken alapulnak, hogy a HEK mint Nemzeti Könyvtár felügyeletét egy *Tanács* venné át, amelyben helyet kapnának az egyetemek képviselői, továbbá más személyiségek is. A HEK továbbá minden fejlesztési témában *munkacsoportokat* fog felállítani, amelyek lehetővé teszik, hogy a részt vevő könyvtárak szükségletei és tapasztalatai megfelelő módon kifejezésre jussanak a fejlesztés folyamatában. Ha e kezdeményezések megvalósulnak, akkor ez érdemi változást fog jelenteni a HEK szerepkörében, ugyanakkor erősíteni tudja a könyvtárak együttműködését. A könyvtárak számára adva lesz egy olyan *mechanizmus*, amelyek révén a közös érdeklődésre számot tartó kérdésekben megállapodásokra juthatnak.

A Helsinkii Egyetemi Könyvtár fontosabb fejlesztési programjai

A HEK a finn közművelődési könyvtárellátó központ, a Kirjastopalvelu Oy közreműködésével elkészítette a Finn Nemzeti Bibliográfia CD-ROM-változatát. Ez az úgynevezett *Fennica CD-ROM* 1977-től tartalmazza a nemzeti bibliográfiai adatokat, s a maga nemében az első ilyen vállalkozás a skandináv országok körében. Egy éven belül már 1967-ig visszamenően fogja nyújtani a megfelelő adatokat. A CD-ROM előállításánál ugyanazt a szoftvert vették igénybe, mint a British Library, a Bibliothèque Nationale és a Deutsche Bibliothek.

A HEK jelenleg egy *interaktív videolemez* előállításán munkálkodik. A lemezen Finnország és Észak-Európa régi térképeit kívánják tárolni, s ezt kíséri egy sokoldalú visszakeresést lehetővé tevő adatbázis. A programnak az a fő célja, hogy a vizuális információ-tárolás új lehetőségeit felkutassa.

A HEK működésében az egyik alapprobléma a *személyi állomány szűkössége*. A kényszerítő helyzetben megfelelő megoldásokat keresnek. Az egyik lehetséges válasz e kihívásra a technikai fejlesztés, s a másik lehet a könyvtárak közti jobb együttműködés. Újabbban még egy megközelítés merült fel, éspedig bizonyos munkaterületeknek a fővárosból való kivonása, méghozzá olyan vidékekre, ahol foglalkoz-

tatási gondokkal küszködnek. Az állami tevékenységet a fővárosban korlátozni fogják, s ez érinti a Nemzeti Könyvtárat is.

A Finn Nemzeti Bibliográfia céljait szolgáló feldolgozás jó példa a finn könyvtárügy ésszerű együttműködési vállalkozásaira. Az 1979-ben elkezdett osztott katalogizálási programban szerepet vállalt a köteles példányokból részesedő jyvaskyläi és turkui egyetemi könyvtár. Ez az osztott feldolgozás tette lehetővé, hogy megbirkózzanak a növekvő könyvmennyiséggel, s regisztrálni tudják a teljes beérkező anyagot. 1988 elején bekapcsolódott a programba a Kirjastopalvelu Oy is. A cég kiegészítő létszámot biztosít a vállalkozáshoz, s ennek fejében a bibliográfiai produktumokat árusíthatja a közművelődési könyvtárak körében. Összességében ez azt jelenti, hogy Finnországban megoldották azt a feladatot, hogy közösen elfogadott, MARC-formátumon alapuló országos katalogizáló rendszer állítja elő a nemzeti impresszum leírásait.

Az a cél, hogy a gépesítés térhódításával megszabadítsák a könyvtárakat – amennyire csak lehet – az időrabló katalogizáló munkától. A HEK gondoskodik arról, hogy a finn irodalom bibliográfiai rekordjait minél gyorsabban elérjék más könyvtárak is. A külföldi irodalom gépi rekordjai a számítógépes hálózat útján lesznek hozzáférhetőek.

A fentiekben említett okból a HEK két fiilálét hozott létre a fővárosi körzeten kívül. 1989 decemberében láttak munkához a fővárostól 130 kilométerre keletre található Kotka városkában a retrospektív katalógusok gépre vitele érdekében. 1990 augusztusában pedig mikrofilmező és restauráló részleget avattak a Helsinkitől 230 kilométerre fekvő Mikkeliben.

A számítógépes könyvtári rendszerek számára nagyon fontos a korábbi katalógusok gépi formában való elérése. A HEK nemzeti könyvtári feladatköréből következően a korábbi finn irodalom gépi rekordjainak elkészítéséért felelős. Ezért a kotkai osztályon a finn nemzeti bibliográfia számítógépes konvertálását kell megoldani, amilyen gyorsan csak lehet. Emellett bármely könyvtár felléphet a kotkai, 16 fővel dolgozó központtal szemben mint megrendelő, ha saját katalógusát kívánja gépre vitetni. E vállalkozástól függetlenül a nemzeti könyvtár ezelőtt két évvel megkezdte a nem finn irodalom gépre vitelét is, amivel azt kívánja elérni, hogy a humán tudományok és a művészetek régebbi irodalma is elérhető legyen a számítógépes hálózatban.

A Mikkeliben létrehozott mikrofilmes és restauráló intézet az újságok mikrofilmezésével kezdte meg munkáját. A korábbi ilyen munkát 1990 nyarán Helsinkiben teljesen felszámolták; egyébként a finn napilapok rendszeres mikrofilmezését az 50-es évek

elején kezdték meg, s napjainkra odáig jutottak, hogy a régi anyagot befejezve a most megjelenőket kell folyamatosan lefilmezni. A könyvtár az elkészült mikrofilmeket terjeszti bel- és külföldön egyaránt. A könyvtár hozzálátott a leggyakrabban igényelt finn könyvek mikrofilmlapra vételéhez, hogy a napilapokon kívül is minél jobban gondoskodjon a nemzeti gyűjtemény védelméről. E mikrofilmlapokat is megvásárolhatják az érdeklődők. Ezen túlmenően a HEK több mikrofilmezési programba kapcsolódott be más országbeli partnerekkel.

Az új mikrofilmező intézet nagy súlyt fog helyezni a restaurálásra is. E téren az a cél, hogy fokozatosan 35–40 főre fejlesszék a létszámot, s állományvédelmi szolgáltatásokat vállaljanak más könyvtárak megrendelésére. Az intézet technikai fejlesztésen is dolgozik, s ha megfelelő tömeges konzerváló módszerek mutatkoznak, akkor a szükséges eszközöket, berendezéseket is be fogják állítani.

Azt mondhatja valaki, hogy ezek az új fiilálék a kormányzati decentralizációs szándékokat követik, s valóban egészen kézenfekvő, hogy a könyvtárpolitikának követnie kell a társadalom általános célkitűzéseit. Másrészt az is megállapítható, hogy e programok megvalósításához a hagyományostól eltérő új partnerekre táltunk. Különösen Mikkeliben, de Kotkában is, a helyi önkormányzat érdemi anyagi támogatást nyújtott az új részlegek felállításához.

Összegezés

A finn szakkönyvtárügy a gyors modernizáció szakaszát éli, amely egybeesik az egyetemek javuló pénzügyi lehetőségeivel. Mivel egyidejűleg a könyvtárak önállósága is növekszik, sürgősen megoldást kellett találni a könyvtárak összetartozásának erősítésére. A központi irányítás helyett sokkalta hatékonyabb együttműködési módot választottak: a könyvtárak lehetőséget kapnak, hogy számukra releváns fejlesztések részeseivé váljanak, s ugyanakkor beleszólásuk legyen a fejlesztési irányvonal meghatározásába.

A gyakorlati megvalósítás eredményességét fogja elősegíteni az, hogy a nemzeti könyvtár növekvő szerepet vállal az együttműködésben. A finn szakkönyvtárügy hagyományos elve, hogy lehetőség szerint meg kell osztani a munkát és a ráfordításokat. A ráfordítások terén megnyilvánuló kooperáció hozama érezhetően nőni fog, mihelyt az új technikai és szervezeti megoldásokat be fogják vezetni.

Fordította: Sonnevend Péter